

5166

۲۰۰۰

۱

۱۹ و

سجانی

حقوق اساسی ۱

(کلیات، منابع و مبانی)

دکتر حسین جهان آراسته

پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

پاییز ۱۳۹۸

Javan Arasteh, Hussein

جوان آراسته، حسین، ۱۳۴۳-

حقوق اساسی ۱ (کلیات، منابع و مبانی) / حسین جوان آراسته. - قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۸.

یازده، ۱۹۰ ص.: نمودار. - (پژوهشگاه حوزه و دانشگاه: ۴۹۵: حقوق: ۴۸)

ISBN: 978-600-298-277-3

بها: ۲۲۰۰۰ ریال

فهرست نویسی براساس اطلاعات فیبا.

کتابنامه، ص. [۱۷۹] - ۱۸۳: همچنین به صورت زیرنویس.

نماینه.

۱. حقوق اساسی -- راهنمای آموزشی (عالی). ۲. Constitutional law -- Study and teaching (Higher).

۳. حقوق اساسی -- ایران -- راهنمای آموزشی (عالی). ۴. Constitutional law -- Iran -- Study and teaching (Higher).

الف. عنوان.

۳۴۲/۵۵۰۲۳

KMH۲۰۷۰

۵۷۷۰۳۰۵

شماره کتابشناسی ملی

حقوق اساسی ۱ (کلیات، منابع و مبانی)

مؤلف: دکتر حسین جوان آراسته

ناشر: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

صفحه آرای: اعتصام

چاپ اول: پاییز ۱۳۹۸

تعداد: ۳۰۰ نسخه

لیتوگرافی: سعیدی

چاپ: قم - سبحان

قیمت: ۲۲۰۰۰ تومان

کلیه حقوق برای پژوهشگاه حوزه و دانشگاه محفوظ و نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است.

قم: ابتدای شهرک پردیسان، بلوار دانشگاه، نبش میدان علوم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، تلفن: ۰۲۵-۳۲۱۱۱۳۰۰

(انتشارات ۳۲۱۱۳۰۰) نمایر: ۳۲۸۰۳۰۹۰، ص. پ. ۳۱۵۱-۳۷۱۸۵

تهران: خ انقلاب، بین وصال و قدس، کوی اُسکو، پلاک ۴، تلفن: ۶۶۴۰۲۶۰۰

www.rihu.ac.ir

info@rihu.ac.ir

مرکز پخش: قم، خیابان معلم، مجتمع ناشران، طبقه همکف، پلاک ۲۷، تلفن: ۰۲۵-۳۷۸۴۲۶۳۵-۶

سخن پژوهشگاه

پژوهش در علوم انسانی به منظور شناخت، برنامه‌ریزی و ضبط و هدایت پدیده‌های انسانی در راستای سعادت واقعی بشر ضرورتی انکارناپذیر است و استفاده از عقل و آموزه‌های وحیانی در کنار داده‌های تجربی و در نظر گرفتن واقعیت‌های عینی، فرهنگ و ارزش‌های اصیل جوامع شرط اساسی پویایی، واقع‌نمایی و کارایی این گونه پژوهش‌ها در هر جامعه است.

پژوهش کارآمد در جامعه ایران اسلامی در گرو شناخت واقعیت‌های جامعه از یک‌سو و اسلام به‌عنوان متقن‌ترین آموزه‌های وحیانی و اساسی‌ترین مؤلفه فرهنگ ایرانی از سوی دیگر است؛ از این‌رو، آگاهی دقیق و عمیق از معارف اسلامی و بهره‌گیری از آن در پژوهش، بازنگری و بومی‌سازی مبانی و مسائل علوم انسانی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است.

توجه به این حقیقت راهبردی از سوی امام خمینی «ره»، بنیانگذار جمهوری اسلامی، زمینه شکل‌گیری «دفتر همکاری حوزه و دانشگاه» را در سال ۱۳۶۱ فراهم کرد و با راهنمایی و عنایت ایشان و همت استادان حوزه و دانشگاه، این نهاد علمی شکل گرفت. تجربه موفق این نهاد، زمینه را برای گسترش فعالیت‌های آن فراهم آورد و با تصویب شورای گسترش آموزش عالی در سال ۱۳۷۷ «پژوهشکده حوزه و دانشگاه» تأسیس شد و در سال ۱۳۸۲ به «مؤسسه پژوهشی حوزه و دانشگاه» و در سال ۱۳۸۳ به «پژوهشگاه حوزه و دانشگاه» ارتقا یافت.

پژوهشگاه حوزه و دانشگاه تاکنون در ایفای رسالت سنگین خود خدمات فراوانی به جامعه علمی ارائه نموده است که از آن جمله می‌توان به تهیه، تألیف، ترجمه و انتشار بیش از ۴۹۰ عنوان کتاب و شش نشریه علمی اشاره کرد.

کتاب حاضر با توجه به تغییرات صورت گرفته در سرفصل‌های درس حقوق اساسی، به‌عنوان متن آموزشی برای درس حقوق اساسی ۱ در مقطع کارشناسی رشته حقوق تألیف شده است. از استادان و صاحب نظران ارجمند تقاضا می‌شود با همکاری، راهنمایی و پیشنهادهای اصلاحی خود، این پژوهشگاه را در جهت اتقان بیشتر این اثر و تدوین دیگر آثار مورد نیاز جامعه دانشگاهی یاری دهند.

در پایان پژوهشگاه لازم می‌داند از تلاش‌های مؤلف محترم اثر، حجت‌الاسلام دکتر حسین جوان‌آراسته و نیز از ارزیابان محترم آقایان دکتر سید احمد حبیب‌نژاد و دکتر علی مشهدی سپاسگزاری کند.

فهرست مطالب

۱	پیشگفتار
	فصل اول: چیستی حقوق اساسی
۵	مقدمه
۸	شاخص‌ها و معیارهای تمایز میان حقوق عمومی و خصوصی
۸	۱. شاخص موضوعی
۸	۲. شاخص ماهوی
۸	۳. شاخص شکلی
۹	۴. شاخص ابزاری
۹	۵. شاخص کاربسته ای
۱۰	گفتار اول: موضوع حقوق اساسی
۱۱	۱. حوزه‌ها و قلمروها
۱۱	۱-۱. دولت
۱۱	۱-۲. نهادهای سیاسی
۱۲	۱-۳. حقوق ملت
۱۲	۲. دیدگاه‌ها
۱۳	۲-۱. دولت و قانون اساسی
۱۳	۲-۲. قدرت و آزادی
۱۴	۲-۳. قواعد نهادهای سیاسی
۱۵	۲-۴. قواعد اعمال سیاسی
۱۶	گفتار دوم: اهداف و کاربدهای حقوق اساسی
۱۸	گفتار سوم: رابطه حقوق اساسی با سایر دانش‌ها
۱۸	۱. حقوق اساسی و حقوق اداری
۱۸	۱-۱. تفاوت در سطح صلاحیت‌ها

۱۸	۲-۱. تفاوت در اعمال سیاسی و اعمال اداری
۱۹	۲. حقوق اساسی و علوم سیاسی
۲۰	۱-۲. علم سیاست
۲۱	۲-۲. سیاست در سیطره حقوق (ضابطه‌مند شدن قدرت)
۲۶	۳-۲. حقوق در سیطره سیاست
۲۷	۳. حقوق اساسی و سایر علوم اجتماعی
۲۸	۴. حقوق اساسی و علم کلام و فقه سیاسی
۲۸	گفتار چهارم: تعریف حقوق اساسی
۳۰	مطالعه آزاد (حقوق اساسی در نگاه حقوق‌دانان)
۳۲	گزیده مطالب
۳۴	پیش
۳۴	پژوهش

فصل دوم: تاریخ حقوق اساسی

۳۵	گفتار اول: حقوق اساسی در جهان
۳۶	۱. حقوق اساسی قدیم (مصر، ایران، یونان و روم)
۳۶	۱-۱. مصر
۳۶	۲-۱. ایران
۳۷	۳-۱. یونان
۳۸	۴-۱. روم
۳۹	۲. حقوق اساسی جدید
۳۹	۱-۲. زمینه‌های تولد
۴۳	۲-۲. پیشگامان دانش حقوق اساسی
۴۳	۱-۲-۲. ایتالیا
۴۳	۲-۲-۲. فرانسه
۴۴	۳-۲. تحولات حقوق اساسی
۴۵	۱-۳-۲. حقوق اساسی و قانون اساسی
۴۸	۲-۳-۲. حقوق اساسی و نهادهای سیاسی
۴۸	۴-۲. بایسته‌های حقوق اساسی
۴۸	۱-۴-۲. حقوق اساسی و ضمانت‌های اجرایی
۴۹	۲-۴-۲. حقوق اساسی و ارزش‌های اخلاقی
۵۱	گفتار دوم: حقوق اساسی در ایران
۵۱	۱. زمینه‌های تولد
۵۳	۲. قانون اساسی مشروطه
۵۳	۱-۲. شکل‌گیری قوه مؤسس

۵۴	۲-۲. قانون اساسی اولیه و متمم آن
۵۷	۳-۲. تغییرات خودسرانه در قانون اساسی مشروطه
۵۹	۳. پیشگامان حقوق اساسی پیش از انقلاب اسلامی
۶۰	۴. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران
۶۰	۴-۱. شکل‌گیری قوه مؤسس
۶۲	مطالعه آزاد
۶۳	۴-۲. قانون اساسی ۱۳۵۸
۶۷	۴-۳. بازنگری قانون اساسی ۱۳۶۸
۷۰	۵. پیشگامان حقوق اساسی پس از انقلاب اسلامی
۷۲	گزیده مطالب
۷۵	پرسش
۷۵	پژوهش

فصل سوم: منابع حقوق اساسی

۷۷	مقدمه
۷۸	گفتار اول: قانون اساسی
۷۸	۱. مفهوم قانون اساسی
۷۹	۲. ویژگی‌های قانون اساسی
۷۹	۲-۱. انطباق با ارزش‌های ملی و دینی
۸۰	۲-۲. انطباق با اصول مردم‌سالاری
۸۰	۲-۳. کلان‌نگری
۸۱	۲-۴. نداشتن ابهام و تعارض
۸۱	۳. ساختار قانون اساسی
۸۱	۳-۱. مقدمه
۸۲	۳-۲. متن
۸۲	۳-۳. پیوست (ضمایم)
۸۳	۴. پیشینه قانون اساسی
۸۴	۴-۱. قانون اساسی ایالات متحده آمریکا
۸۴	۴-۲. قانون اساسی فرانسه
۸۵	۴-۳. قوانین اساسی در ایران
۸۵	۵. اقسام قانون اساسی
۸۵	۵-۱. از نظر شکل‌گیری
۸۵	۵-۱-۱. قانون اساسی اقتداری (اعطایی)
۸۶	۵-۱-۲. قانون اساسی نیمه‌اقتداری
۸۶	۵-۱-۳. قانون اساسی مردم‌سالار

۸۷	۵-۲. از نظر تدوین
۸۷	۵-۲-۱. قانون اساسی مدون
۸۷	۵-۲-۲. قانون اساسی غیرمدون
۸۸	۵-۳. از نظر بازنگری (سخت و نرم)
۸۹	۵-۴. از نظر اعتبار اصول (یکدست و مختلط)
۹۰	۵-۵. از نظر حجم (مختصر و مفصل)
۹۰	۶. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران
۹۱	گفتار دوم: تفسیر قانون اساسی
۹۳	۱. دادگاه قانون اساسی آلمان
۹۳	۲. دادگاه قانون اساسی ایتالیا
۹۴	۳. شورای قانون اساسی فرانسه
۹۴	۴. شورای نگهبان
۹۵	گفتار سوم: قوانین سازمانی و عادی
۹۶	۱. قوانین سازمانی
۹۷	۲. قوانین عادی
۹۷	گفتار چهارم: مصوبات اجرائی
۹۹	گفتار پنجم: عرف حقوق اساسی و رویه قضایی
۹۹	۱. عرف حقوق اساسی
۱۰۰	۲. رویه قضایی
۱۰۱	گفتار ششم: منابع غیر رسمی
۱۰۲	۱. دکترین‌های حقوقی
۱۰۴	۲. مذاکرات تدوین قانون اساسی
۱۰۴	گفتار هفتم: منابع خاص
۱۰۵	۱. قرآن
۱۰۵	۲. سنت
۱۰۷	گزیده مطالب
۱۱۰	پرسش
۱۱۰	پژوهش

فصل چهارم: مبانی حقوق اساسی

۱۱۱	مقدمه
۱۱۲	گفتار اول: در نظام‌های سیاسی
۱۱۲	۱. نمایندگی
۱۱۴	۱-۱. نمایندگی در قوه مؤسس
۱۱۴	۲-۱. نمایندگی در قوای تأسیسی

۱۱۴	۲. حاکمیت ملی
۱۱۶	۳. هنجارهای اخلاقی
۱۱۷	۳-۱. آرمان گرایی یا واقع گرایی
۱۱۸	۳-۲. نسبیت یا عدم نسبیت اخلاقی
۱۱۹	۳-۳. بی طرفی یا مداخله حقوقی
۱۲۲	۳-۴. میزان اثرگذاری
۱۲۳	گفتار دوم: جمهوری اسلامی
۱۲۳	۱. ولایت و امامت
۱۲۵	۱-۱. ولایت و امامت همسو با مبنای نمایندگی
۱۲۵	۱-۲. ولایت و امامت غیرهمسو با مبنای نمایندگی
۱۲۶	۲. حاکمیت الهی و دینی
۱۲۶	۲-۱. حاکمیت الهی در جهان بینی اسلامی
۱۲۷	۲-۲. حاکمیت الهی در جمهوری اسلامی
۱۲۷	۲-۲-۱. حاکمیت موازین و مبانی اسلام بر قوانین و مقررات
۱۲۸	۲-۲-۲. رسمیت شناختن نظام ولایت امر و امامت امت
۱۲۹	۳. حاکمیت ملی
۱۳۰	۳-۱. جلوه های حاکمیت ملی
۱۳۱	۳-۲. راه های اعمال حاکمیت ملی
۱۳۳	۴. عدالت تشریعی
۱۳۴	۵. کرامت و ارزش های انسانی
۱۳۶	گزیده مطالب
۱۳۸	پرسش
۱۳۸	پژوهش

فصل پنجم: دولت و ارکان آن

۱۴۱	مقدمه
۱۴۲	گفتار اول: رکن انسانی
۱۴۲	۱. ملت
۱۴۲	۱-۱. در لغت
۱۴۳	۱-۲. ملت در حقوق عرفی
۱۴۵	۱-۳. ملت در حقوق اسلامی (امت مسلمان و کافران اهل ذمه)
۱۴۵	۱-۳-۱. امت (مسلمانان)
۱۴۶	۱-۳-۲. اهل ذمه (غیرمسلمانان دارای پیمان)
۱۴۷	۲. امت و ملت (در حقوق اساسی ایران)
۱۴۹	۱-۲. منافع امت اسلام و منافع ملی (در مفهوم مضیق)

۱۵۰	۱-۲. منافع امت اسلام و منافع ملی (در مفهوم موسع).....
۱۵۱	گفتار دوم: رکن جغرافیایی (قلمرو).....
۱۵۱	۱. قلمرو در نظام‌های سیاسی رایج (قلمرو اعتباری).....
۱۵۳	۲. قلمرو در نظام سیاسی اسلام.....
۱۵۳	۱-۲. قلمرو دولت واحد یا دولت‌های اسلامی (قلمرو اعتقادی).....
۱۵۴	۲-۲. تعامل دولت اسلامی با دولت‌های دیگر.....
۱۵۵	۲. قلمرو در حقوق اساسی ایران.....
۱۵۶	گفتار سوم: رکن اقتداری (حاکمیت).....
۱۵۶	۱. حاکمیت در نظام‌های سیاسی.....
۱۵۶	۱-۱. مفهوم حاکمیت.....
۱۵۸	۲-۱. ویژگی‌های حاکمیت.....
۱۵۹	۳-۱. محدوده‌دیت‌های حاکمیت.....
۱۶۰	۲. حاکمیت در جمهوری اسلامی.....
۱۶۰	۱-۲. تحلیل حاکمیت ملی در جمهوری اسلامی.....
۱۶۳	۲-۲. نقد تحلیل حاکمیت ملی.....
۱۶۴	گفتار چهارم: رکن تشکیلاتی (حکومت).....
۱۶۴	۱. تعریف حکومت.....
۱۶۴	۲. شخصیت حقوقی حکومت.....
۱۶۵	۳. سنخیت میان حاکمیت و حکومت.....
۱۶۵	۴. انواع حکومت.....
۱۶۵	۱-۴. به لحاظ نقش مردم (سلطنتی و جمهوری).....
۱۶۵	۱-۱-۴. حکومت سلطنتی.....
۱۶۷	۲-۱-۴. رژیم‌های جمهوری.....
۱۶۸	۳-۱-۴. جمهوری اسلامی.....
۱۶۹	۲-۴. به لحاظ نقش دین.....
۱۶۹	۱-۲-۴. حکومت‌های دینی.....
۱۷۰	۲-۲-۴. حکومت‌های سکولار.....
۱۷۰	۳-۴. به لحاظ ارتباط قوا.....
۱۷۰	۱-۳-۴. نظام‌های ریاستی (قوه مجریه ریاستی).....
۱۷۱	۲-۳-۴. نظام‌های پارلمانی (قوه مجریه پارلمانی).....
۱۷۱	۳-۳-۴. نظام‌های نیمه‌ریاستی (قوه مجریه نیمه‌ریاستی).....
۱۷۲	۴-۳-۴. نظام تقریباً نیمه‌ریاستی جمهوری اسلامی ایران.....
۱۷۳	گزیده مطالب.....
۱۷۷	پرسش.....
۱۷۷	پژوهش.....

منابع و مأخذ

- الف) کتاب‌ها..... ۱۷۹
ب) مقاله‌ها..... ۱۸۲
ج) اسناد قانونی..... ۱۸۲
د) پایگاه‌های اطلاع‌رسانی..... ۱۸۳
ه) منابع انگلیسی..... ۱۸۳

نمایه‌ها

- نمایه آیات..... ۱۸۵
نمایه اصطلاحات..... ۱۸۶
نمایه اشخاص..... ۱۸۹

پیشگفتار

حقوق اساسی به «ملت» دهد جان
و «دولت» کند از قواعد بسامان^۱

پیشتر برای دانشجویان رشته حقوق در مقطع کارشناسی، درس حقوق اساسی ۱ (کلیات حقوق اساسی به ارزش دو واحد) و حقوق اساسی ۲ (حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران به ارزش سه واحد) در نظر گرفته شده بود. بر این اساس دانشجو در یک درس، مباحث عام حقوق اساسی را (قطع نظر از ارتباطش با کشور خاص) فرا می‌گرفت و در درس دوم، حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران آموزش داده می‌شد. فاصله زمانی حقوق اساسی ۱ و ۲ سبب می‌شد که دانشجویان نتوانند میان کلیات حقوق اساسی و حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران به درستی ارتباط برقرار کنند و به همین دلیل در برخی موارد، اسنادان ناچار به تکرار مباحث حقوق اساسی ۱ می‌شدند. از سوی دیگر گاه استادی، درس حقوق اساسی ۱ را و استاد دیگری درس حقوق اساسی ۲ را با نگاهی کاملاً متفاوت تدریس می‌کرد و این امر سبب آشفتگی ذهنی دانشجویان می‌شد و چنین رویکردهای متفاوتی دست‌کم برای مقطع کارشناسی، مناسب به

۱. نویسنده

۲. به تعبیر دیگر حقوق اساسی یا حقوق اساسی عمومی است یا حقوق اساسی اختصاصی. حقوق اساسی عمومی به بررسی مفاهیم، مبانی و قواعد عمومی حاکم بر دولت، سازمان‌های دولتی و... به صورت عام می‌پردازد و مباحث آن به کشور خاصی اختصاص ندارد؛ درحالی‌که حقوق اساسی اختصاصی درباره تشکیلات و ساختار و صلاحیت‌های دولت و نیز حقوق ملت در کشور خاصی بحث می‌کند. در کنار این دو عنوان، «حقوق اساسی تطبیقی» (Comparative Constitutional Law) قرار دارد که به مطالعه و بررسی موضوعات حقوق اساسی چند کشور مربوط می‌شود.

نظر نمی‌رسید. با بازنگری دروس کارشناسی حقوق در «شورای تحول و ارتقای علوم انسانی»^۱، درس حقوق اساسی از پنج واحد به شش واحد ارتقا یافت و مطابق سرفصل‌های جدید، همه مباحث حقوق اساسی در سه درس حقوق اساسی ۱ و ۲ و ۳ توزیع شد؛ به گونه‌ای که در هر موضوعی، مطالب عام حقوق اساسی و مطالب خاص مربوط به حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران، هم‌زمان و طبیعتاً توسط یک استاد تدریس می‌شود.

۲. بر اساس سرفصل‌های جدید، حقوق اساسی ۱ به بررسی موضوعات ذیل اختصاص دارد: مفهوم و موضوع حقوق اساسی، تاریخ حقوق اساسی در جهان و ایران، منابع حقوق اساسی در جهان و ایران، مبانی حقوق اساسی و عناصر تشکیل‌دهنده دولت. کتاب حاضر تلاش کرده است این موضوعات را در قالب متنی آموزشی تدوین کند و در اختیار جامعه حقوقی و دانشجویان عزیز قرار دهد.

۳. با عنایت به سرفصل‌های این درس، فصل اول کتاب حاضر به «چیستی حقوق اساسی»، فصل دوم به «تاریخ حقوق اساسی»، فصل سوم به «منابع حقوق اساسی»، فصل چهارم به «مبانی حقوق اساسی» و فصل پنجم به «دولت و ارکان تشکیل‌دهنده آن» اختصاص یافته است.

۴. در پایان هر فصل، گزیده مطالب، نمودار ترسیم‌کننده محورها و سیر مباحث و سؤالاتی در قالب پرسش (از متن) و پژوهش (خارج از متن) ارائه شده است.

۵. از باب رعایت احتیاط در ارتباط با آیات قرآن، از ترجمه استاد محمد مهدی فولادوند استفاده شده است.

۶. نویسنده بر خود لازم می‌داند از ارزیابان محترم این کتاب، آقایان دکتر سیداحمد حبیب‌نژاد و دکتر علی مشهدی و تمامی عزیزانی که در انتشار آن نقش داشتند، صمیمانه سپاسگزاری کند. نقدها، پیشنهادها و تذکرات استادان، صاحب‌نظران و دانشجویان عزیز هدیه‌ای است ارزشمند به این اثر که نویسنده آنها را به دیده منت می‌نهد و مراتب سپاس خویش را پیشاپیش اعلام می‌دارد.

۷. تقارن پایان نگارش این کتاب را با چهلمین سالگرد پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی

۱. مصوب یکصد و دهمین جلسه شورای تحول و ارتقای علوم انسانی مورخ ۱۳۹۴/۹/۲۳. این برنامه جایگزین برنامه‌های درسی مقطع کارشناسی رشته حقوق مصوب ۱۳۷۴/۲/۳، حقوق قضایی مصوب ۱۳۷۵/۱۰/۹ و حقوق کنسولی مصوب ۱۳۷۰/۶/۲۱ شد.

به فال نیک می‌گیرم و این اثر ناچیز را هدیه می‌کنم به راست‌قامتانی که عزت، عظمت، امنیت و آزادی کشور، مدیون جانبازی‌ها و فداکاری‌های آنان است؛ شهیدانی که تربت پاکشان تا ابد میعادگاه عارفان و آزادگان و نغمه‌های عاشقانه‌شان سرود آزادی و حقوق اساسی است.

حسین جوان‌آراسته

قم ۲۲ بهمن ۱۳۹۷

www.ketab.ir